

Onderstaande tekst is verschenen in de Inleiding van *Rekening en verantwoording. Het kerkvoogdenboek van Roderwolde.1538-1608*. G.J. van Dijk-van Eerden, Assen, 2002, Gratomareeks-I

I. HISTORISCHE ACHTERGRONDEN

1. Inleiding

In het Drents Archief te Assen rusten in het Oude Statenarchief onder nummer 374 twee aantekeningboeken met betrekking tot de kerkelijke gemeente van Roderwolde.¹ Het oudste boek handelt met onderbrekingen over de jaren 1538 tot 1608; het andere sluit hier chronologisch bij aan en beslaat de periode van 1608 tot 1636. Het oudste handschrift, voortaan boek I genoemd, wordt in de Inventaris van het OSA door de toenmalige archivaris aldus omschreven: *Aantekeningboek omtrent de administratie van de kerk van Roderwolde 1538-1608*. Deze twee administratieboeken zijn de oudste bewaardgebleven handschriften van de kerk van Roderwolde. Boek I is des te interessanter omdat het eerste gedeelte van 1538 tot 1573 dateert uit de periode vóór de Reformatie in Drenthe (1598). De aantekeningen van de opeenvolgende kerkvoogden en de pastoors geven ons een aardig inzicht in de kerkelijke en economische organisatie van een kleine agrarische samenleving. Daar de oude kerk werd afgebroken, is het moeilijk om ons nu een voorstelling te maken van het dagelijkse kerkleven in de 16e eeuw. Door het toegankelijk maken van de tekst is het evenwel mogelijk tal van feitelijke gegevens boven water te brengen.

Roderwolde was een zelfstandig kerspel, gelegen in het uiterste noorden van het dingspel Noordenveld. In 1555 richtte Johan van Ewsum, eigenaar van de havezathe Mensinge in Roden, een verzoek aan koning Philips II om de heerlijkheid te verkrijgen over de kerspelen Norg, Roden en Roderwolde. Om de waarde van de belening vast te stellen kwamen drie heren in opdracht van de Rekenkamer uit 's-Gravenhage naar Noord-Drenthe voor een onderzoek van de dorpen in kwestie. In hun Taxatierapport werd genoteerd dat er "in den voorschreven kerspel van Roderwolde geen buurscappen te zijn dan waren 22 of se 23 huysen, zoe rijck ende arm die vuer ende roeck houden. Ende voorts dat in denzelden kerspel waren omtrent vijftich of zestich communicanten".² De conclusie van een opsteller van het rapport was dat hij de interesse van Van Ewsum voor deze dorre en armelijke streek absoluut niet kon begrijpen. Moge de economische situatie van Roderwolde in hun ogen niet erg rooskleurig geweest zijn, belangrijk was wel de strategische ligging in de nabijheid van het Peizerdiep, waarlangs de Roderwolderdijk vanuit het zuiden één van de weinige verbindingen over land vormde met het klooster van Aduard en de stad Groningen. In de roerige jaren voorafgaande aan de Reductie van Groningen in 1594 gaf de Roderwolderdijk, ondanks zijn buitengewoon slechte conditie in natte jaargetijden, passage aan de Spaanse en de Staatse troepen.³ Roderwolde lag dicht onder

---

¹ Drents Archief, OSA, inv.nr. 374.

² Zie naar aanleiding van deze kwestie o.a. M. Hartgerink-Koomans, *Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkersfamilie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw*, 211 e.v., en B. Lonsain, 'Een mislukte aanslag op de eenheid van Drenthe', in: *NDVA* 1929, 7-27. Volgens Lonsain bestond de commissie uit Baudewijn Willems de Boe, Johan van Selbach, schulte te Emmen, en Peter van Lewerden. Waarschijnlijk is hier sprake van een leesfout. De voorzitter van de commissie was vermoedelijk Boudewijn van Loo, extraordinaris raadsheer en rentmeester-generaal van het Hof van Friesland. Hij werd bijgestaan door Johan van Selbach en Peter (van Emskerck) van Lewerden, de griffier. Deze laatste was een neef van Boudewijn van Loo. Zie O. Vries, B.S. Hempenius-van Dijk e.a., *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland 1499-1811*.

³ "(Toen) Johan van Wassenaar door Sigerswolde in Vredewold wilde breeken, vroeg hij van de Stad eenig

de rook van Groningen: in gunstige jaren bood de stad Groningen een afzetmarkt voor agrarische producten en was het een centrum van handel voor de Roderwolder bevolking. Maar als het tij keerde, had men zwaar te lijden onder de directe gevolgen van politieke, kerkelijke en economische "troebelen" rondom en in Groningen.

Onder de "clockeslach" van de kerk van Roderwolde lagen Sandebuor ten westen en Mathuizen in het uiterste noorden in de nabijheid van de Matsloot en de Roderwolderdijk. Kenmerkend voor de agrarische situatie was het grote areaal drassige hooilanden ten noorden van Roderwolde, opstreckende in lange percelen over de Matsloot tot aan de Scheidingsloot, de grens met Oostwold. Uit het aantekeningboek blijkt dat reeds in de 16e eeuw de hooilanden niet alleen door de eigen inwoners van het kerspel gebruikt werden maar ook door buitenburen, eigenaren uit Peize, Roden en Norg. De akkers lagen op de es in het centrum tussen de Voorste en de Achterste weg en aan de noordzijde van Sandebuor. Op luchtkarten is duidelijk waarneembaar dat bij de oorspronkelijke bewoning van Mathuizen eveneens akkertjes gelegen hebben in de directe omgeving van de Matsloot.⁴

2. De stichting van de kerk van Roderwolde

De fysisch-geografische eigenschappen van het gebied rond Roderwolde hebben in de loop der jaren de inrichting van het landschap bepaald. Het lijkt erop dat het oorspronkelijk lege wold- en veengebied gelegen tussen Foxwolde (horend onder het kerspel Roden) en de uiterste noordgrens van de Landschap Drenthe vanuit drie verschillende assen is ontgonnen. Vermoedelijk hebben bij de keuze van deze plaatsen factoren als ligging ten opzichte van water en hoogte van het land een beslissende rol gespeeld. De volgende opmerkingen zijn slechts bedoeld als voorzichtige suggestie, niet gebaseerd op professioneel historisch-geografisch onderzoek.

Mogelijk hebben de oorspronkelijke bewoners zich op drie verschillende plaatsen gevestigd. Een groep van ongeveer 7 erven heeft zich in het noordelijk gebied gevestigd in de omgeving van de Matsloot en langs de Roderwolderdijk. Luchtopnamen doen vermoeden dat de Roderwolderdijk eertijds westelijk lag van de percelen die tesamen de Mosterdpot worden genoemd. Het Peizerdiep liep op deze hoogte met een wijde bocht naar het oosten, de zogenaamde Zwanehals.⁵ Het is bekend dat er in de 16e eeuw, maar ook in de eeuwen daarna tot in de loop der 20e eeuw, in Mathuizen meer bewoning was dan tegenwoordig.

Meer naar het zuiden ontstond een nederzetting langs de noordkant van hoger gelegen gronden, de latere es. Deze landen hadden hun afwatering aan de noordkant via een watergang die in het verlengde lag van de Bolmertse Gouwe. Aan de de zuidkant kon het water worden afgevoerd via het Peizerdiep.

Een derde as ontstond op een hoge zandrug ten westen van Roderwolde, Sandebuor genoemd. De landerijen hadden goede afwateringsmogelijkheden door de noordelijke Bolmertse Gouwe

---

geschut, om de doortogten te bezetten. Maar Wassenaar, dat voornemen om den moerassigen grond aldaar vaaren latende, trok langs Bakkeveen naar Roon en Roonwolde." in: A.J. de Sitter en L. van Bolhuis, *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*. Dl. 20-21, 333.

⁴ Met dank aan de heer Hoekman van de Dienst Landelijk Gebied te Assen voor het beschikbaarstellen van het kaartmateriaal.

⁵ Vóór de kanalisatie van het Peizerdiep in 1956 lag een groot perceel ingeklemd tussen de Roderwolderdijk en het Diep, de Munnikeheem. Dit was tot de Reformatie eigendom van het Convent te Assen. Zie KAD, gemeente Roden, sectie B, nr. 27.

en de zuidelijker gelegen Midden Gouwe. Het is opmerkelijk dat al deze grotere waterlopen (behalve het Peizerdiep) parallel aan elkaar liggen in oost-westelijke richting. Waarschijnlijk zijn de ontginningen min of meer gelijktijdig begonnen vanuit de verschillende assen door het graven van dwarsslotten op de grotere waterwegen. De verdeling van de gronden gebeurde door strokenverkaveling, lange opstreckende percelen begrensd door natuurlijke barrières zoals de Matsloot, stukken moerasbos of eerder bestaande markegrenzen. Het is nog steeds zichtbaar dat de slechtste en natste landen op het punt liggen waar de ontginningsactiviteiten vanuit het noorden en het zuiden elkaar troffen. Op de eerder genoemde luchtkaarten zijn de oude (en soms niet meer bestaande) waterwegen en perceelindelingen goed waarneembaar.

Hoe lang deze ontginningen geduurd hebben, jaren of zelfs eeuwen, is niet meer te achterhalen. Uit gegevens uit de 16e eeuw en uit de 17e-eeuwse Grondschattingsregisters zou men kunnen opmaken dat het grondgebied, de marke van Roderwolde, in aanleg verdeeld is geweest in ca. 23 waardelen met bijbehorende erven. Men neemt aan dat de kolonisatie, evenals vele anderen in het noorden van Drenthe en het Westerkwartier, is begonnen in de loop van de 11e eeuw.⁶

Het is niet mogelijk om met zekerheid te zeggen op wiens gezag de uitgifte van de gronden is geschied. De kerkhistoricus R.R. Post⁷ suggereert dat, gezien het herstel en de uitbreiding van de macht in de elfde eeuw van de Utrechtse bisschoppen, het waarschijnlijk lijkt dat zij hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Aan het einde van de 11e eeuw heeft er een herorganisatie plaatsgevonden van de kapittels van de domkerk in Utrecht: St.-Jan, St.-Pieter en St.-Marie. De kerk van Roderwolde viel onder het (door de bisschop gedelegeerde) gezag van de proost of aartsdiaken van het kapittel van St.-Marie. Nadat de eerste bewoners zich permanent hadden gevestigd, vroegen zij aan de bisschop toestemming voor het stichten van een kerk. Voor de bouw van de eerste kerk werden door de stichters (fundatores) de benodigde middelen en grond beschikbaar gesteld. Zij ontvingen het recht om zelf een priester voor te dragen voor benoeming (het collatierecht). Dit recht werd gedelegeerd aan de kerkvoogden, die zich vervolgens met de voordracht tot het bisschoppelijk gezag wendden. In 1519 werd Willem Ansinck geïnstalleerd door de aartsdiaken van het kapittel van St.-Marie als pastoor in Roderwolde "krachtens presentatie" van de kerkvoogden.⁸ De kerk van Roderwolde was sinds de oprichting een zelfstandige, bisschoppelijke eigenkerk.⁹

De kerk was gewijd aan Sint-Jacob, de apostel. De keuze van deze beschermheilige bevestigt de hoge ouderdom van de kerk: na de 12e eeuw worden weinig kerken meer gewijd aan St. Jacob of andere apostelen.¹⁰

---

⁶ H. Michel, *Met het oog op Roderwolde, over de historische geografie van het oude streekdorp*, 13 e.v.

G. Overdiep, 'De kern-kolonisatie van zuidelijk Westerkwartier', in: *GVA 1978-79*, 72-86. K. Bouwer, *Brink en streek. Cultuurlandschapsvormen aan de westzijde van het Drents plateau*, 12.

⁷ R.R. Post, *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het Diocees Utrecht tot de XIIIe eeuw*.

⁸ B. M. de Jonge van Ellemeet, *Institutiën, Proclamatien en Collatiën van den Aartsdiaken van Sint Marie in het Dekanaat van Drenthe*, 279. Zie fol. 0.

⁹ In Post, *ibidem*, 94, wordt de stichting van een kerk in West-Stellingwerf beschreven, die mogelijk overeenkomsten vertoont met de situatie in Roderwolde: "Enkele Friezen hadden in West-Stellingwerf een gebied gekregen, om het te ontginnen. Zij hadden zich gevestigd in Lammerbruke en vroegen nu door den priester Egbert van den bisschop verlof, om op hun goed een kerk te bouwen. De bisschop stond dit toe en behield voor zich alleen de wereldlijke en geestelijke jurisdictie. Ook werd het inkomen van den pastoor geregeld: elke grondeigenaar moest per 10 roeden bebouwd grond een denarius als tiend betalen. De kerk was duidelijk een zelfstandige kerk, niet het eigendom van een heer."

¹⁰ H.J. Kok, *Enige patrocina in het Middeleeuwse bisdom Utrecht*, 12: "Wanneer iemand een kerk stichtte, dan kwam hem ook de keuze van het patrocinium toe. De stichter koos als patroon van zijn kerk de heilige, waarvoor hij een bijzondere voorliefde had, aan wiens translatie hij had deelgenomen of van wie hij gemakkelijk relikwieën kon

Men komt in de Middeleeuwen weinig bronnen tegen waarin de kerk van Roderwolde wordt genoemd. De eerste vermelding dateert uit 1139 en komt voor in een acte waarin de 25ste bisschop van Utrecht, Andreas van Cuyck, enige opbrengsten van zeven Drentse eigenkerken schenkt aan het kapittel van de kerk van Oldenzaal, de hoofdkerk van Twente.¹¹ Ruim een eeuw later droegen de deken en het kapittel van de kerk van Oldenzaal op gezag van de bisschop deze pachten over aan de rector van de St. Clemenskerk te Steenwijk.¹² Behalve Roderwolde werden ook de kerken van Anloo, Beilen, Vries, Norg, Roden en Eelde aangeslagen. Deze pacht bestond voor Roderwolde uit twee schellingen sterlings (24 zilveren penningen). De priester moest dit geld jaarlijks met St. Jacob (25 juli) uit de giften van de kerkgangers (debitum altarium) afdragen in de Hof van Anloo.¹³ Deze pacht is tot 1499 door de kerk betaald. In dat jaar is de jaarlijkse aanslag afgekocht met 18 gouden Rijnse gulden. Uit de akte blijkt dat Timen, overleden in 1519, op dat moment pastoor was in Roderwolde.¹⁴

Dat het niet altijd makkelijk was om een priester te vinden voor zo'n kleine parochie blijkt uit een incident uit de 13e eeuw, waarbij de paus zelfs moest ingrijpen. Hoewel de kerspellingen het collatierrecht bezaten, hadden zij hier blijkbaar niet tijdig aan kunnen voldoen zodat de kerk lange tijd vacant bleef. De priester aldaar, Elberinus, was sedert geruime tijd uit zijn ambt gezet omdat hij een onwettige afkomst had. Daarop besliste Paus Urbanus in 1264 de kwestie en gelastte abt Geyko van het klooster te Aduard om Remdo van Lieuwerderwolde in Roderwolde te installeren. Deze was weliswaar eveneens een onwettige zoon van de vorige pastoor, maar hij had blijkbaar betere papieren en won het pleit.¹⁵

3. De oude Romaanse kerk van Roderwolde

De oude kerk heeft nooit centraal gelegen zoals men dat bij een brinkdorp aantreft. Wel lag het gebouw in het middelpunt van de drie bewoonde gebieden Mathuizen, Sandebuur en Roderwolde. Wegens haar zeer bouwvallige staat werd de oude romaanse kerk in 1830 afgebroken en het volgende jaar ca. 1 kilometer zuidelijker aan de Voorste Weg nieuw opgetrokken. In het rapport van de schouw van de oude kerk werd genoteerd dat "wijders de muren van boven rondom waren ingevreten en losgeraakt, zoodanig dat de platen die de kap dragen, geen genoegzaam steunpunt meer hebben, evenmin als de kap zelve; terwijl het een en het ander opmerkelijk is uitgezet of gezakt, zoodanig dat de bedoelde kerk zich door eenen hoogen ouderdom in eenen zeer bouwvalligen toestand bevindt en voor geene behoorlijke reparatie vatbaar is". In hetzelfde rapport wordt vermeld dat de oude kerk ten tijde van de afbraak gedekt was met rode pannen.

Door de veranderende waterstand had er een geleidelijke verhuizing plaatsgevonden van enkele woningen naar de Voorste weg, waardoor de kerk op een aanzienlijke afstand buiten de bebouwing was komen te staan. Ds. Schönfeld was een vurig pleitbezorger voor de bouw van een nieuwe kerk. Hij schreef aan Koning Willem I: "Het dorp is door verloop van eeuwen

---

verkrijgen. Voor een bisschoppelijke- of kloostereigenkerk koos men veelal als beschermheilige de patroon van de domkerk of van het klooster."

¹¹ P.J. Blok e.a., *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe*, nr. 27, vóór 13 maart 1139.

¹² Blok e.a., *ibidem*, nr. 122, 9 augustus 1256.

¹³ Post, *ibidem*, 113.

¹⁴ Akte van 20 november 1499, fol. 38: "Deken en kapittel der St. Clemenskerk te Steenwyck erkennen te hebben ontvangen van Timen pastoor en gemeene buren van het kerspel Roederwolde 18 gouden Rijnse gulden, zijnde daarmede de verplichte jaarlijksche uitkeering van 2 schellingen afgekocht". Zie B.M. de Jonge van Ellemeet, *Het Cartularium van het Kapittel van de St. Clemenskerk te Steenwijk*, 314.

¹⁵ Blok e.a., *ibidem*, nr. 136, 1 juli 1264.

verplaatst, terwijl de kerk is achtergebleven, welke dan ook nu des winters op eene kleine hoogte midden in het water staat, hebbende alleen eenen opgehoogden weg derwaards leidende, welke bij storm en onweer hoogst moeilijk te passeren is". De oude kerk werd afgebroken tot de fundamenten. Ds. Schönfeld had bij de aannemer bedongen dat "de oude kerk, tot rust van de graven, niet verder (moet) worden afgebroken dan gelijk met de begane grond."

Daar de oude fundamenten nog steeds redelijk ongeschonden ongeveer 80 cm. onder de grond aanwezig zijn, kon door oppervlakkig veldonderzoek de omtrek worden vastgesteld. De kerk was een eenbeukige ruimte van ca. 23,40 m. lang en 9 m. breed. Het niet-inspringende koor, iets minder dan de helft van de totale lengte, had aan de oostkant twee afgeronde hoeken. Deze ronding is op een oude tekening nauwelijks te zien, maar op latere plattegronden van de begraafplaats is de omtrek van de kerk met een half rond koor duidelijk aangegeven. Voor de bouw werden bakstenen gebruikt van ca. 30 x 14 x 9 cm. Tegen de lange muren waren aan weerszijden vijf steunberen gebouwd en tegen de koormuur twee. Mogelijk zijn deze later geplaatst om verzakking van de muren door de natte ondergrond tegen te gaan. Op de kadastrale atlas uit 1832 staan ze duidelijk aangegeven.

Een kleinere kerk werd op hoger gelegen grond in het "nieuwe" dorp geplaatst, gedeeltelijk gebouwd van materialen van de oude kerk. Oude planken werden in de vloer van het voorportaal verwerkt. Hoewel de kerkbestuurders er op hadden aangedrongen om zoveel mogelijk oude stenen te gebruiken, waren er helaas niet genoeg gave exemplaren voor het gehele gebouw. De spitse toren en de voormuren konden wel gemetseld worden van de oude bakstenen.

Het lijkt aannemelijk dat het eerste kerkgebouw in Roderwolde van hout was, zoals dat in de directe omgeving vaker het geval was. Een feit dat hiervoor pleit is de vondst van een sarcofaag van rode zandsteen op de begraafplaats na de afbraak van de oude kerk. Men heeft toen "eene kist ontdekt uit rooden steen bestaande en voorzien met een plat deksel, waarop een langwerpige kruis was uitgehouwen. Deze kist werd gevonden juist vóór den ingang der voormalige kerk en bevatte menschenbeenderen van buitengewone grootte, sieraden heeft men er niet aan ontdekt, zij kwam geheel overeen met de beschrijving, van andere zulke, elders gevonden, en was gedeeltelijk verbrijzeld." Deze sarcofagen kwamen in Groningen en Drenthe regelmatig voor. Men dateert ze gewoonlijk in de 11e of 12e eeuw, uit de periode voor de baksteenbouw. Het is zeker dat de kerk die wij kennen gebouwd was van kloostermoppen, gebakken van klei uit de directe omgeving. In de Kleibos te Foxwolde lag een dikke laag potklei dicht aan de oppervlakte. Ook aan turf, de brandstof nodig voor het bakken van de stenen, was in deze streek geen gebrek.

De klokkenstoel was een op zichzelf staand houten bouwwerk ten westen van de kerk, gebouwd op een fundament van veldkeien en gedekt met riet of stro. Bij de afbraak van de kerk werd aan de aannemer opdracht gegeven het "clockhuijs" te laten staan zolang de nieuwe toren niet klaar was. Na het verplaatsen van de klok vroegen de kerkvoogden toestemming aan het Provinciaal College van Toezicht te Assen om een "magtiging ten einde de afval van den ouden klokkentoren aldaar, bestaande in ettelijke balken, stijlen en keijen te moogen verkopen".

Omstreeks 1565 hebben hier waarschijnlijk een kleine en een grote klok in gehangen. De huidige klok dateert uit 1634. Mogelijk zijn de oude klokken in de roerige jaren tussen 1580 en 1600 geroofd of geconfisqueerd. Ze zijn in ieder geval verdwenen, zodat de kerkvoogden een nieuwe klok lieten gieten: "jnt jar 1634 heft Roderwolda my doen gieten als D. Balthasaus past; ende de E. Lucas Allershoff; pauw; Floris kerckvogeden war; M.F, Nicol. Sicmans." Tot de afbraak in 1830 heeft deze klok in het klokhuis gehangen. De klok werd in 1943 door de Duitsers in beslag genomen en in Hogeveen in depot gehouden door de Inspectie van de Kunstbescherming. Na de oorlog kreeg de oude klok zijn plaats terug in Roderwolde.

Tot 1830 werd een aantal doden in de kerk begraven. Een van de laatsten die hier een rustplaats kreeg was Aafke Talma, overleden op 7 augustus 1826. Zij was de vrouw van Prof.mr. Seerp Gratama. Zij bewoonden sinds 1809 de Waalborg in Roderwolde. Na de afbraak van de kerk werd er een begraafplaats aangelegd, waar in 1837 ook Seerp Gratama werd begraven, evenals later twee van zijn kinderen.

Uit de visitatierapporten van de Provinciale Synode uit het de 17e eeuw kunnen we diverse details halen omtrent de inrichting van de kerk. Het gebouw had een beschoten kap met een zolder en er zaten ramen in die gedicht waren met glas. Uit een rapport uit 1675 blijkt dat er pilaren in de kerk waren. In de periode voor de Reformatie zag men bij het binnenkomen van de kerk op de bepleisterde muren vele opschriften, die bij de zuivering van de kerk in 1601 met de witkwas werden toegedekt.

In de kerk was een doopvont van Bentheimer zandsteen "met het voetstuk hoog 13 palm, het voetstuk breed 9 palm en de kom 11 palm" daterend uit de 15^e eeuw. De versiering bestaat uit twee ineengestregelde kabels op de achtkantige kuip met op de acht hoekpunten een verticale verdikking, van de kabel tot de onderkant van de kuip. De zuil is geheel versierd met schuine, evenwijdige richels en het voetstuk is uiterst dun vergeleken met andere Romaanse vonten. Na de Reformatie heeft de doopvont tegen alle verordeningen van de Drentse Synode in, tot de afbraak binnen in de kerk gestaan. Veertig jaar later besloot het kerkbestuur de vont onder een afdak tegen het nieuwgebouwde baarhuisje te plaatsen bij de ingang van het kerkhof. Tegenwoordig staat de oude doopvont weer in de kerk als enige herinnering aan de pre-reformatorische tijd.

Of er in de oude kerk een preekstoel is geweest valt te betwijfelen. Normaal gesproken bevond zich de kansel in kleine kerken aan de lange zijde van het schip. maar in het visitatierapport uit 1626 wordt geconstateerd dat in de kerk niets staat wat op een preekstoel lijkt.¹⁶

Behalve de doopvont zijn van de katholieke eredienst geen sporen meer te vinden. De altaren en de beelden werden afgebroken, "de boke, ornamente, pullen, watervate, wyrokesvate, candeler, van den alterlaken, slote ende ander dinghe ," bijna alle voorwerpen die de deken tijdens zijn bezoek moest inspecteren zijn verdwenen.¹⁷ Bij de opgave van de jaarlijkse uitgaven blijkt dat voor "het ligt bij den avond dienst" in de nieuwe kerk in 1832 voor het eerst olielampen werden gebruikt. Daarvoor brandde men kaarsen, mogelijk nog in de oude kandelaars. Waar deze uiteindelijk zijn terechtgekomen blijkt niet uit de officiële stukken.¹⁸

4. De kerkelijke organisatie tot de Reformatie

Voor de herindeling van de bisdommen in 1559 behoorde het aartsdiakonaat Drenthe binnen het bisdom Utrecht aan de proost van Sint-Marie, de kleinste kapittelkerk van Utrecht. Tot de taken van de proost behoorden onder meer de benoeming van de pastoors, het verzorgen van de kerkelijke rechtspraak en de visitaties van de parochies. Hij liet bij gelegenheid deze taken over aan zijn plaatsvervanger, de deken. Deze werd bij voorkeur gekozen uit de Drentse pastoors, een recht waar de Landschap ondanks Groninger tegenwerking hardnekkig aan vasthield.¹⁹ De

---

¹⁶ Beekhuis-Snieders, *ibidem*, 313.

¹⁷ Artikel 34 van het Seendrecht in: S. Gratama, *Drentsche Rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16e eeuw*.

¹⁸ D.A., N.H. gemeente Roderwolde, inv.nr. 271.

¹⁹ Zie P.J. Blok e.a., *Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594*, 161: "Hoewel de bisschop (Johan Knijff) in Januari 1570 uit Brussel een verklaring kreeg, dat al deze landen tot zijn rechtsgebied behoorden en dat de

deken, vergezeld door zijn schrijver, bezocht zijn gemeenten jaarlijks. Bij verhindering kon hij zich laten vervangen door een commissaris.²⁰ Als gevolg van het streven van koning Philips II om weerstand te bieden aan de groeiende reformatorische krachten binnen de traditionele katholieke kerk werden de bisdommen verkleind. Utrecht werd een aartsbisdom en Drenthe maakte voortaan deel uit van het bisdom Groningen, evenals de Ommelanden en Westerwolde, welke laatste gebieden voordien respectievelijk onder Münster en Osnabrück vielen. Als eerste bisschop van Groningen werd benoemd Johan Knijff, die na zijn installatie in 1568 met voortvarendheid de organisatie van zijn bisdom aanpakte. Eén van de eerste maatregelen trof de priesters direkt in hun dagelijks bestaan: zij moesten hun vrouwen wegzenden op straffe van een zware boete bij nalatigheid.²¹ Ook in Roderwolde was het niet vreemd dat de pastoor een gezin had: in 1539 gaf pastoor Willem Ansinck zijn dochter Geertruet een bruidsschat mee bij haar huwelijk van 156 arentsgulden, een koe en een schat gerst (fol. Vv).

Uit de aantekeningen tijdens deze jaren lijkt het alsof ook in Roderwolde het kerkelijk leven een periode van betrekkelijke bloei heeft gekend. Juist in de jaren van 1560 tot 1570 is er veel geïnvesteerd in de restauratie en het onderhoud van de kerkelijke bezittingen. De kerkvoogden droegen de verantwoordelijkheid voor deze ondernemingen. In het seendrecht van 1451 was vastgelegd dat er jaarlijks een nieuwe voogd uit de hoofden van de gezinnen gekozen moest worden voor de duur van twee jaren. In Roderwolde was het gebruikelijk dat de keur, d.w.z. de keus van een man voor het kerkvoogdenambt, bij de erven rondging. De zittende voogd deed een voorstel aan de gemeente om een "adiunct" te kiezen. Deze kon alleen met zijn eigen goedkeuring gekozen worden.²² De twee voogden voerden het beheer over al de roerende en onroerende goederen van de kerk. In hetzelfde Seendrecht was ook bepaald dat "die vogede elcker kercken ons landen vors. solen jaerlixs eens horen kercheren ende den nijen vogeden ende anderen gueden luden rekenen der kerckenguet."²³ Ten overstaan van de pastoor en de "gemeene gemeente" werd jaarlijks verantwoording afgelegd over de stand van zaken.

Uit verschillende gegevens blijkt dat er in de 16e eeuw geen koster/schoolmeester werkzaam was in Roderwolde. In het eerder genoemde taxatierapport verklaren de Haagse Rekenmeesters: "Angaende de pastorie verclaerden dezelve te staen tot collatie van den buyrluyden van denselven kerspel ende datter gheen coster en was." Na de Reformatie schreven de predikant en de kerkvoogden in een begeleidende brief bij de opgave van de pastoriegoederen in 1632 aan Drost en Gedeputeerden: "Hangende die kosterie is haer mog. genoch notor, dat daer niet bij is."²⁴ In 1635 werd dit feit nadrukkelijk herhaald: "Angande de Sickerien offte de opcomsten van de costerie, daarvan wort in onse kercken boeckens niet int gringste gemencioneert; ook

---

ingezetenen derhalve gelast werden zich daarnaar te gedragen, de Drenten waren niet genegen zoo spoedig toe te geven. De landdag van Rolde zond een adres aan den hertog met het verzoek om de ingezetenen in het genot te laten van hun deugdelijke landsrechten. Zij hadden vroeger altoos hun eigen deken gehad, gekozen uit een der inlandsche priesters. Nog nooit had een bisschop van Utrecht iemand, binnen de palen van het landschap woonachtig, voor zijn consistorie geroepen dan alleen in "saecken van appel und saecken roerende des hoichwerdigen leengoederen, taeffelguederen, und hoerigen luden."

²⁰ "Item die Deeckens soelen hebben ende holden in elcken sentstoel onses landes eenen Erb. man tot eenen Commissario, de macht hefft absolutie to geven van hemelycke trouwe, ende de in den banne sterven to absolvere." in: Gratama, *Drentsche Rechtsbronnen*, art. 33. Zie fol. 20v. waar sprake is van Heer Egbartus commissarius.

²¹ E. van der Werff, 'Katholiek en protestant rond de Reductie', in: P. Brood (red), *Van Beeldenstorm tot Reductie van Groningen*, 126.

²² Beekhuis-Snieders, *ibidem*, 273.

²³ Gratama, *Drentsche Rechtsbronnen*, art. 37.

²⁴ D.A., OSA, inv.nr. 367.

weet geen mensche int carspel Roderwolde, so weele ons bekent is."²⁵

Men mag aannemen dat er in een klein dorp als Roderwolde, bij gebrek aan een koster, niet speciaal iemand was aangesteld belast met het geven van onderwijs. Het was niet ongebruikelijk dat de pastoor zelf les gaf aan de kinderen binnen het kerspel. Pas na de Reformatie werd door het landschappelijk bestuur het onderwijs in Drenthe op poten gezet.²⁶ De eerste vermelding van de aanwezigheid van een schoolmeester in Roderwolde vinden we in het verslag van de classis, in vergadering bijéén op 5 september 1608. Daarin wordt de predikant van Roderwolde, Joannis de Bruine, tevens scriba tijdens deze vergadering, verweten dat er een schoolmeester benoemd is zonder toestemming van Drost en Gedeputeerden en de classis, hetgeen niet volgens de regels was van de synodale resolutie van 1602. Juist hij had dit moeten weten omdat hij medeondertekenaar was geweest van deze resolutie.²⁷ Op 16 oktober 1608 vinden we in Boek II de naam van Hendrik Hindriks, schoolmeester.²⁸

De eerste vermelding van een schoolgebouw staat in de bovengenoemde opgave uit 1632. Daarin worden twee akkers bouwland horende bij de pastoriegoederen beschreven met de volgende "zwetten": Lucas Allershoff ten osten, ten suiden bet an die wech up welcke die schoele staet, Lucas Allershoff ten westen ende ten noorden an die wech."²⁹ Deze school annex kosterwoning heeft gestaan op pastorieland aan de zuidkant van de es.³⁰

5. De kerkelijke bezittingen

Toen de eigenerfden van het kerspel de eerste kerk stichtten, schonken zij tegelijk met deze stichting de financiële middelen en het land om de bouw van hun godshuis en de daarbijbehorende pastorie mogelijk te maken. De oude kerk en de oude pastorie, op de westelijke hoek van de Achterste weg en de laan naar het kerkhof, zijn dientengevolge gebouwd op land dat deel uitmaakte van de oorspronkelijk schenking. Een groot gedeelte van deze landerijen met het huis en hof van de pastoor rekent men tot de pastoriegoederen. De pastoor had het vrije vruchtgebruik van de pastoriegoederen. Naast priester was hij temidden der andere kerspelleden boer met een aanzienlijk agrarisch bedrijf.

De pastoriegoederen lagen in een lange opgaande strook tussen de Voorste weg naar het noorden tot over de Matsloot. Deze situatie is in de loop der eeuwen weinig veranderd. In een rochtbrief naar aanleiding van het gebruik van de Kerksloot uit 1780 verklaren de getuigen: "Zodanigh dat er tegenwoordigh noch eenige landen van den Scheidingsloot door de Matsloot naa Rhoderwolde regt opschieten en aan beide zijden in haare slooden (dit zijn de Harm Barteldswijk en Kerksloot, v.D.) bepaald leggen als het land van de pastoriye van Rhoderwolde."³¹

Waarschijnlijk moesten de gemeenteleden ook in natura meebetalen aan het onderhoud van hun

---

²⁵ Ibidem, inv.nr. 368.

²⁶ J. Naarding, 'Iets over het onderwijs in het begin der 17e eeuw', in: *NDVA*, 1939, 31 e.v.

²⁷ J. Reitsma en S.D. van der Veen, *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, 97.

²⁸ Boek II, fol. 24v, 1608.

²⁹ D.A., OSA, inv.nr. 367.

³⁰ KAD, Sectie C, Roderwolde, nrs. 120, 121. De grond voor de bouw van de school is afgenomen van de akkers die tot het pastoriegoed behoorden (nrs. 118 en 119). Met de beide wegen werden de Achterste weg en de Voorste weg bedoeld. De Voorste weg is een oude benaming voor de Hoofdstraat in Roderwolde. Kadasternummer 120 is tegenwoordig Hoofdstraat 42.

³¹ D.A., N.H. gemeente Roderwolde, inv.nr. 235.

priester. In Boek I zijn enkele aantekeningen te vinden (fol. 6r en 9r) naar aanleiding van een hoeveelheid gerst die betaald is, of nog betaald moet worden, maar hierin is geen vaste regelmaat te ontdekken. We weten evenmin of de pastoor verplicht was zijn inkomsten en uitgaven te administreren en ter controle voor te leggen aan zijn gemeente of de deken. De eerste officiële documenten betreffende de pastoriegoederen zijn opgaven uit 1600 en 1602 gedaan door de kerkvoogden Roleff Datema en Reyner Jansen, waarin het onderscheid tussen pastorie- en patroonsgoederen duidelijk wordt aangegeven (Bijlagen B en C.1). De pastoriegoederen zijn tot in de 20ste-eeuw vrijwel onveranderd bezit van de kerk gebleven.³² Verschillende historici vermelden het bestaan van een vicarie en van vicariegoederen. Boeles beschrijft in zijn rapport over de vicariegoederen in Drenthe de situatie van Roderwolde aldus: "De St. Jacobs-vicarie, in 1538 met eenige schenkingen verbeterd, werd door de Pastoors genoten. De laatste Pastoor is, toen de Spanjaarden moesten wijken, gevlucht: alle boeken, registers en verdere stukken tot de pastorie en vicarie behorende zijn door hem medegenomen. Vandaar misschien, dat Roderwolde in het protocol van inventarisatiën ten jare 1598 oningevuld is gebleven. Aannemelijk is het dus, dat de pastorie-en vicariegoederen, voor zoover die waren op te sporen zijn verenigd."³³ Deze auteur baseert zich op de gegevens van Magnin, die ook door Romein letterlijk zijn overgenomen.³⁴ Uit bronnen blijkt dat het begrip vicariegoederen niet een historische grond heeft. Noch in de aantekeningboekjes van de kerkvoogden, noch in latere opgaven van de pastorie- en patroonsgoederen wordt ooit melding gemaakt van het bestaan van een vicarie. Wel ontving de kerk met enige regelmaat schenkingen van gemeenteleden aan de patroon St.- Jacob. De heilige werd door het volk dikwijls beschouwd als middelaar tussen God en de mens en werd hierdoor een rechtspersoon aan wie schenkingen werden gedaan.³⁵ In de loop der jaren is het bezit van de kerk op deze manier aanzienlijk uitgebreid. Dit waren echter ook de percelen die om financiële redenen het eerst werden verkocht. Deze zogenaamde patroonslanden lagen in de 16e en 17e eeuw grotendeels ten noorden en ten zuiden van de Matsloot (o.a. door de schenkingen van Boke en Geye in 1538), in het Onland en tussen het watergat het Waal en de Roderwolderdijk, in de zogenaamde Blinken. Ook bezat de kerk nog enkele akkertjes op de es in Roderwolde. De eerste bekende opgave van de patroonslanden dateert uit ca. 1552/53 (fol. IVr). De kerk genoot bovendien inkomsten uit geldelijke legaten en rente-opbrengsten van verstrekte leningen. De opbrengsten werden voor het grootste gedeelte besteed aan het onderhoud van de pastorie en de kerk. Daarnaast werd uit deze bron de schatting aan de bisschop betaald, de circatus, naar aanleiding van zijn visitatie. Later moest deze betaald worden wegens de visitatie van de deken, vergezeld door zijn schrijver. Het eigendomsrecht van de kerkelijke goederen lag bij de kerk en zijn stichters zelf, het beheer moest worden gevoerd door de voogden. Uit het voorliggende onderzoek blijkt dat een duidelijk onderscheid gemaakt moet worden tussen de begrippen pastoriegoederen en patroonsgoederen: overeenkomstig het verschil in oorsprong waren de opbrengsten voor verschillende doelen bestemd en werd de administratie

---

³² Zie Bijlage G (1821) en de opgaven uit 1857 en 1901. D.A., Archief Provinciaal College van Toezicht, inv.nr. 209.

³³ W.B.S. Boeles, Rapport over de vicariegoederen in hun verband tot de andere kerkelijke goederen in Drenthe.

³⁴ J.S. Magnin, *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe*, en T.A. Romein, *De Hervormde Predikanten van Drenthe*.

³⁵ "De gedachte dat een heilige goederen kon bezitten, gaf hem naast een godsdienstige ook nog een juridische betekenis, terwijl hij bovendien een kerkelijk- politieke betekenis kreeg, doordat men hem tegen de pogingen van de leken om zich van het kerkelijk vermogen meester te maken te hulp riep. Deze rechtsopvatting vindt men ook in het bisdom Utrecht. Daar schonk men goederen aan St. Maarten, hoewel het bisdom, waarvan hij de beschermheilige was, ermee begiftigd werd." in: H.J. Kok, *Enige patrocina in het Middeleeuwse bisdom Utrecht*, 14.

gescheiden gevoerd. Na de Reformatie viel het beheer van alle kerkelijke bezittingen onder de verantwoordelijkheid van de voogden, die de verantwoording hiervan aan het Landschapsbestuur moesten overleggen. Uit deze tijd dateert ook het begrip kosterijgoederen: na de benoeming van de eerste schoolmeester werd een gedeelte van de kerkenlanden bestemd om door hem gebruikt te worden. Naast de opbrengsten uit het onroerend goed kregen de predikant en de koster/schoolmeester een vast inkomen. Het tractement van de predikant werd gedeeltelijk betaald uit Landschapsmiddelen, gedeeltelijk door een hoofdelijke omslag van 30 daalders over de inwoners van het kerspel.³⁶ In 1607 (fol.36v) staat de eerste vermelding van het salaris dat aan de predikant Joannis de Bruine door de kerkvoogden wordt uitbetaald. Zij moeten uitstaande vorderingen innen "unde anden pastoer wegen zijne salarien weder uitkeeren".

6. De overgang naar de gereformeerde kerk

In de beschrijving van Magnin omtrent de kerkelijke situatie in Roderwolde komt het verhaal voor van de laatste pastoor die wegens zijn trouw aan de katholieke kerk in 1598 uit Roderwolde gevlucht zou zijn. Navolgers zoals Romein hebben dit vele malen herhaald. In werkelijkheid is deze pastoor, Jacobus Santvoort, niet met de laatste papen uit Groningen naar het zuiden getrokken. Hij is nog enkele jaren na de Reformatie, zeker tot 1601 en mogelijk langer, in Roderwolde gebleven.³⁷ De pastoors van het Noordenveld waren in eerste instantie uitgesproken paaps: zij waren niet bereid om "onbeveinst" te verklaren dat ze zich wilden laten reformeren volgens het woord Gods en zich te onderwerpen aan de kerkordening van de Verenigde Provinciën.

Zij wensten in de classisvergadering van 12 augustus 1598 de artikelen waarop zij geëxamineerd zouden worden op schrift te ontvangen om zich daar 6 weken op te kunnen beraden. De vergadering reageerde hier afwijzend op en verklaarde hoe er met de obstinate papen gehandeld moest worden: "Is geresolveerd, dat die papen zullen die huijsen ruijmen, die pastoriën, vicariën ende prebenden ende alles soovele den dienst der kercken ende goederen totten dienst Godes behorende zullen gantz verlaeten, tzelve naet vorige gebodt van de S.G., gepubliciert den 10 Majj anno 1598, ende zullen met eede verclaren, dat se sich stille zullen holden sonder eenighe kerckendienst te pleghen ofte yemant op te reytsen, tzy int heimlick ofte int openbaer." Daarop vroegen de weigerachtige pastoors hoe er gehandeld zou worden met betrekking tot "die vruchten des landts van tgene utgesayt is, wat zijluyden daervan zullen genieten." Er werd besloten dat zij tweederde garve zouden ontvangen van hetgeen zij gezaaid hadden, en dat eenderde genoten zou worden door de "gereformeerde dienaer". Mocht deze in de betreffende gemeente nog niet benoemd zijn, dan zou de schulte zijn deel innen en daarvan rekenschap geven.³⁸ In 1600 waren de plaatsen van Norg, Roden, Roderwolde, Peize en Eelde nog steeds vacant. In december van dat jaar werd door de classisvergadering besloten om de

³⁶ Magnin, *Overzicht*, Bijlagen, 142-156. In 1632 bedroeg het jaarinkomen van de predikant van Roderwolde f 336,- uit de kerkelijke goederen, f 90,- van de Landschap en f 45,- van de kerspellieden. De inkomsten uit de kerkelijke goederen bestonden uit: ("huis en hof ongereckent"):

276-0-0	46 dachwerck hoylants
42-0-0	7 gras wijdelant (koeweide)
18-0-0	6 ackers boulant.

"Behalve die questieuse landerijen". (Zie Bijlagen C.3.4, E.1 en F)

³⁷ G.J. van Dijk-van Eerden, 'Omtrent de laatste pastoor van Roderwolde', in: *Roon*, 18-4 (1996), 2-8.

³⁸ Reitsma en van der Veen, *Acta*, 4 e.v.

hardnekkige pastoors van Peize, Eelde en Roden af te zetten. Hoewel Roderwolde niet expliciet wordt genoemd, hoorde Jacobus Santvoort tot diegenen die zich tot het laatst toe verzetten tegen de verandering in de kerk. Toch moest ook hij de pastorie verlaten. Deze werd tussentijds van 1600 tot de komst van de nieuwe predikant in 1603 met de andere pastoriegoederen aan een derde verhuurd. Jacobus Santvoort ontving het eerste jaar nog 2/3 deel van de opbrengst van de door hem ingezaaide akkers. Hij was in 1601 nog aanwezig op de vergadering van de kerk, waar de kerkvoogden in aanwezigheid van de pastoor, eigenerfden en de "gemeene gemeente" van Roderwolde rekenschap gaven van hun beheer van de patroonsgoederen. Daarna wordt niets meer van hem vernomen.

Niet alleen de oude pastoor was weinig ontvankelijk voor de nieuwe kerkelijke leer. Ook de gewone kerspellingen liepen er niet warm voor. In de visitatierapporten van de Provinciale Synode wordt regelmatig geklaagd over het kleine aantal lidmaten van de gereformeerde kerk. Wel blijkt in toenemende mate een aantal mennisten actief, vooral in de streek van Mathuizen. In 1608 werd de kerkvoogd Luytyen Jans van Stellengawarf, bewoner van een erf aldaar, na de kerkvisitatie van april in het classisrapport beschuldigd "enige smaeck van de ministerije" te hebben zoals hij tijdens de laatste kerkvisitatie zelf had toegegeven. Hij moest diens gevolg aftreden als kerkvoogd.³⁹ Het is heel wel mogelijk dat hij met zijn Stellingwerfse achtergrond een actieve rol gespeeld heeft in de verspreiding van de doperse gezindheid onder de inwoners van Mathuizen. Twintig jaar later is het aantal mennonieten flink gegroeid. Zij hebben een eigen "Tibbenvermaander" die openbare kerkdiensten houdt, ze laten hun kinderen niet dopen en laten hun huwelijken niet kerkelijk afkondigen. In 1626 wordt genoteerd dat er veel mennisten zijn en geen lidmaten; in 1630 zijn er behalve de predikantsfamilie, slechts twee lidmaten aangenomen. In 1638 was de visitatie onmogelijk omdat er geen kerkelijke personen aanwezig waren. Ook op het punt van de abuisen scoorde Roderwolde hoog: op zondagen werd gewerkt en tijdens bededagen werd getapt en werden er gelagen gehouden. Tegen de verboden in stond er in 1641 nog steeds een groot kruis op het kerkhof.⁴⁰

De eerste predikant was Joannis de Bruine uit Groningen. Uit de verslagen van de classisvergaderingen blijkt dat hij eerst alleen als predikant van Eelde was aangesteld. Hij werd op 1 november 1602 voorgedragen voor het examen en op 4 november met goed gevolg toegelaten als predikant. Pas een jaar later, op 6 november 1603, wordt hij genoemd als predikant van Eelde en Roderwolde.⁴¹ De kerken van Peize, Roden, Norg en Vries waren toen reeds voorzien van gereformeerde predikanten. De meeste voormalige pastoors hadden zich uiteindelijk toch in de nieuwe leer geschikt.

7. De inventarisatie van de kerkelijke bezittingen na 1597

Een grote zorg voor het Landschapsbestuur was het ten spoedigste inventariseren van alle kerkelijk bezit om verduistering hiervan te voorkomen. In 1597 gelastte stadhouder Willem Lodewijk de rentmeester van de domeinen van Drenthe, Herman Harckens, om een onderzoek in te stellen naar de omvang van alle soorten kerkelijke goed van de Drentse kerspelen. Er werd daartoe in 1598 een commissie ingesteld onder leiding van Everart van Reidt, de raad van de stadhouder.⁴² Men stuit hier op een merkwaardige tegenstrijdigheid in de berichtgeving omtrent

---

³⁹ Reitsma en van der Veen, *ibidem*, 111. In het verslag wordt de aanwezigheid van 2 à 3 wederdopers genoemd. Zij houden zich "zeer ingetogen"

⁴⁰ Beekhuis-Snieders, *ibidem*, 71-139.

⁴¹ Reitsma en van der Veen, *ibidem*, 64.

⁴² J.G.J. van Booma, *Bronnen voor vier maanden Reformatiegeschiedenis van Drenthe (mei-augustus 1598) en*

de contacten van de kerkvoogden met het Landschappelijk bestuur. Het blijkt dat bij de eerste registratie van de binnengekomen opgaven over de jaren 1600 en 1601 de Roderwolder gegevens nog niet zijn ontvangen.⁴³ Toch bevestigt de landschrijver B. Lijphart in zijn Register, "houdende aantekeningen betreffende de aangiften van geestelijke goederen en collatierechten" over de jaren 1600 en 1601 dat "die van Roderwolde haeren registers van de kerckenguederen in mijnen handen overlevert (hebben)."⁴⁴ De advocaat-fiscaal van Drenthe Hermannus van Wormbs rapporteert vervolgens in 1605 dat hij twee maal een bezoek aan Roderwolde heeft gebracht zonder enig resultaat. Volgens hem zijn daar geen staten der geestelijke goederen in het register. Dat zou kunnen kloppen daar deze immers al eerder binnengekomen waren voordat hij in 1603 was benoemd. De twee bezoeken waar hij aan refereert hadden te maken met verschillende kwesties aangaande de verhuur van een aantal kerkelanden, waarvan de kerkvoogd Roelof Datema volgens de advocaat-fiscaal de huuropbrengsten niet had afgedragen (Bijlage C.2). Toch was er op dat moment wel een lijst van de patroonslanden in Roderwolde aanwezig, namelijk in het aantekeningboekje van de kerkvoogden dat blijkbaar niet was ingeleverd.

Uit een later verslag komt naar voren dat de oude kerkboeken altijd in de kerk zelf bewaard werden, maar dat de boeken waarin de kerkvoogden de inkomsten en uitgaven van de patroonsgoederen noteerden bij hun thuis lagen (Bijlage F).⁴⁵ Vermoedelijk zijn de registers uit de kerk in 1600 naar de landschrijver opgestuurd en daarna verloren gegaan. Joosting heeft in zijn inleiding op het Oude Statenarchief beschreven hoe in de eerste jaren van de 17e eeuw, na de vorming van het nieuwe bestuurlijke orgaan het College van Drost en Gedeputeerden, een begin werd gemaakt met de archiefvorming. Dit werd ten zeerste bemoeilijkt door de heersende oorlogssituatie.⁴⁶ Wellicht dat in deze roerige jaren veel archiefstukken zijn verdwenen. Van de bedoelde oude registers is geen spoor teruggevonden. Enkele stukken zoals de bijlagen A en B zijn tussen andere papieren terechtgekomen en bevinden zich nu in de Ecclesiastica, inv.nr. 27 van het OSA.

De nieuwe advocaat-fiscaal Dr. Melle Brunsema, benoemd in 1607, was niet op de hoogte van de werkelijke stand van zaken en verkeerde eveneens in de waan dat de gegevens van Roderwolde nooit waren opgestuurd. Hij dwong via een gerechtelijke procedure de kerkvoogden alsnog aan de eis te voldoen. In 1608 stuurde kerkvoogd Luitjen Jans twee boeken op, waaronder het kleine aantekeningboek.⁴⁷ De aard van het andere boek is niet bekend. De gemaakte gerechtskosten konden niet meer door dr. Brunsema zelf geïncasseerd worden daar hij begin september 1608 overleed. Zijn weduwe Anna van Voordt beurde alsnog op 15 oktober 1608 een halve Spaanse cluyt voor de twee goedgekeurde boeken (fol. Ir).

Naar de reden waarom de kerkvoogden niet in staat waren om aan deze misverstanden een einde te maken, kan men slechts gissen. Mogelijk was de sociale situatie aan het einde van de 16e eeuw in Roderwolde dermate ontwricht door de oorlog en de gevolgen van de pest uit de voorgaande jaren tachtig, dat de kerkelijke verplichtingen moeilijk nagekomen konden worden.

---

de periode van voorbereiding', 87.

⁴³ D.A., OSA, inv.nrs. 365 en 366.

⁴⁴ Ibidem, inv.nr. 1086f.

⁴⁵ Ibidem, inv.nr. 368, 2 februari 1636.

⁴⁶ J.G.C. Joosting, *De Archieven der elkander voor 1814 opgevolgde gewestelijke besturen van Drenthe*, XIV.

⁴⁷ D.A., OSA, inv.nr. 162. "De kerckvoechden van Roewolde van dr. Brunsema gedaget wesende, hebbende int gericht angeuoemen tegens den naesten Rechtdach te laeten maeken een nieuw kerckenboeck, ende daer in teeckenen d'opkompsten vande kercken, pastoryen, vicaryen ende costeryen goederen, mitsgaeders de wette van de bouw ende hooilanden. Ende insgelix overgaeven alle ouden brieven, cladden ende registers de kercke voors. goederen toucherende." 2 maart 1608.

In noord- Drenthe waren in 13 parochies slechts 10 priesters werkzaam. De Staten -Generaal hadden in de oorlogsvoering de tactiek van de verschroeide aarde verordonneerd. In zijn artikel over de hervorming in Drenthe vermeldt Brinks dat de Staatse troepen niet bepaald als bevrijders werden binnengehaald: "Ook de kerkelijke bediening zal er in de tijd na circa 1577 sterk op achteruitgegaan zijn. Waren er troepen gelegd in de kerk, dan was het niet gemakkelijk de mis op te dragen en dit gold natuurlijk ook wanneer de kerk was uitgebrand of anderszins een bouwval was geworden."⁴⁸ Sprekend is ook de opmerking van de schrijver van fol. 33r "naedeem de truble lange geduyrt heeft" dat na een periode van 22 jaren eindelijk de draad weer opgepakt kan worden en nieuwe kerkvoogden worden benoemd. Het is opvallend dat in deze jaren veel oude familienamen zijn verdwenen, en dat veel bezit is overgegaan in vreemde handen.

Men kan zich echter met reden afvragen of de kerkvoogden na de overgang naar de nieuwe kerkelijke organisatie een correct beheer hebben gevoerd over de kerkelijke goederen. De *Lijst van Patroonslanden* uit 1553/54 geeft een totaal van 73 grasen (fol.IVr en IVv). Op de bijna identieke lijst uit ca. 1608 staan 58 grasen vermeld (Bijlage D). In de 16e eeuw heeft de pastoor het vruchtgebruik van ca. 52 grasen pastorieland, maar na de Reformatie blijft men vaag in de opgave van het exacte bezit. Blijkbaar waren er inderdaad enige pastoriegoederen "verdonckert" en het duurde tot 1652 eer kon worden gemeld dat "de predikant van Roderwolde zich voor de restitutie van door hem gemaakte proceskosten -hetgeen geleid heeft tot de teruggave van pastorielanden- moet wenden tot Drost en Gedeputeerden."

In de verslagen van de Synode⁴⁹ vindt men vanaf 1622 een aanhoudende reeks klachten van de predikant Dathe Balthasars over zijn geringe inkomen. Bovendien bleek dat bij de opmeting van de landerijen voor het Grondschattingsregister van 1642 landmeter de Regemortis uit Assen 6 grasen land teveel had gemeten, waarvoor de predikant dientengevolge onterecht was aangeslagen. In het midden van de 17e eeuw bestond het kerkelijk bezit uit ca. 42 mat patroonsland. De pastoriegoederen bedroegen ca. 46 1/2 mat hooi- en weideland, 2 1/2 mud bouwland en 10 koeweiden. De koster mocht een gedeelte van deze pastoriegoederen gebruiken.⁵⁰

De opbrengsten van de pastoriegoederen waren echter zo laag dat Drost en Gedeputeerden erover dachten de kerk van Roderwolde samen te voegen met een naburige gemeente.

Dit voornemen werd niet ten uitvoer gebracht. De kerkelijke gemeente van Roderwolde bleef zelfstandig tot oktober 2000, toen een samenwerkingsovereenkomst getekend werd met enkele protestants-christelijke kerken in Roden. Het toen nog resterende bezit bleef eigendom van de kerk van Roderwolde.

---

⁴⁸ J.G. Brinks, 'De Hervorming en de eerste predikanten in Drenthe', in: *NDVA* 1986, 173.

⁴⁹ Beekhuis-Snieders, *Nadere toegang*, 298-299.

⁵⁰ D.A., OSA, inv.nr. 845, Grondschattingsregisters 1642, 1646, 1654, 85 e.v. Zie Bijlagen G en H.